

ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԱՐՇԱԿ ԱԼՊՈՅԱԾՅԱՆԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿԱՆՈՒՑ

Հայ նշանավոր պալատական և բանասեր Արշակ Ալպոյաճյանը (1879-1962) նամակագրական լայն կապեր ուներ հայ գիտնականների, գրողների, հասարակական գործիչների հետ: Նրա արխիվում, որն այժմ պահվում է Մաշտոցի անվան Մարենադարանում, ի թիվս այլ գրողների նամակների, պահպանվել է Գուրգեն Մահարու երկու նամակ, որոնց մեջ գրողն իրեն հատուկ սրամիտ ձևով է առաջարկում Ալպոյաճյանին՝ գրել Վանի պալատությունը:

Հայաստանի ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» գլխավոր խմբագիր ակադեմիկոս Մ. Ներսիսյանին ուղղված նամակը վերաբերում է Ալպոյաճյանի «Սպանիա և Հայաստան» հոդվածին, որը տպագրվել է այդ պարբերականի 1959 թ. № 4-ում: Շոշափվում են նաև որոշ անձնական հարցեր:

Իր ծավալով ամենաընդարձակը նամակագրությունն է Մաշտոցի անվ. Մարենադարանի անդամ ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանի հետ, որպես ընկերակցում են պալատական-սիրական լուրջ խնդիրներ, տեղեկություններ կան նաև ուղարկված և ստացված գրականության մասին: Ինչպես պարզվում է, Լ. Խաչիկյանը մանրամասն տեղեկություններ է հայտնել Ալպոյաճյանին Մարենադարանում պահպանվող որոշ ձեռագրերի բովանդակության վերաբերյալ նրան հետաքրքրող մի քանի հարցերի մասին: Ա. Ալպոյաճյանը ձեռնամուխ էր եղել նաև հայոց կաթողիկոսական գավազանագրքերի հրապարակմանը և իր աշխատանքի համար անհրաժեշտ սկզբնաղբյուրների մասին հարցումներ արել Լ. Խաչիկյանին, որն էլ ամեն կերպ օժանդակում էր գիտնականին:

Սպորեն ներկայացնում ենք Ա. Ալպոյաճյանի ընդարձակ նամակնուց մի քանի ուշագրավ նմուշներ՝ խմբագրական աննշան միջամտությամբ միայն:

**Ա. Ալպոյաճյանի նամակները «Պատմա-բանասիրական հանդեսի»
գլխավոր խմբագիր, ակադեմիկոս Մ. Ներսիսյանին**

Վավերագիր № 1

Գահիրե 29 մայիսի 1959

Յարգելի

Պր. Մ. Ներսիսյան

Իբր «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» գլխավոր խմբագիրին Ձեզի ուղղած տողերես անջատ կուզեմ իմ հետաքրքրությունս գոհացում գտնել անձնական այս քանի մը տողերով:

Հայաստան գալէ առաջ մտադրած էի Երեւանի մէջ անպատճառ Ձեզի փնտռել գտնել և տեսնուիլ: Ռեքալիտարար Ձեր Երեւանէն բացակայութեան պատճառով շատ ուշ գտայ Ձեզի, եւ մեկնումէս հազիւ քանի մը օր առաջ կրցայ փափաքիս հասնել, մինչդեռ Արտաշէս Կարինեանի հետ չկրցայ տեսնուիլ, ինչ որ շատ կը փափաքէի:

Ինչպէս մեր տեսակցութեան միջոցին ալ անդրադարձայ, շատ հետաքրքիր եմ գիտնալ, թէ Ձեր «Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թրքական բռնապետութեան

դէմ» (1850-1870) շատ շահեկան եւ կարեւոր գործին յաջորդ հատորները երբ կրնան լոյս տեսնել մօտաւորապէս: Մեր տեսակցութեան միջոցին, դուք յայտարարեցիք, թէ Մոսկովայի մէջ Հայկական հարցը շօշափող արխիւային բազմաթիւ վաւերագիրներ գտած էք: Ծաւտ պիտի փափաքէի գիտնալ, թէ այդ վաւերագիրները վերոյիշեալ հատորին պէս ուրիշ հատորի մը մաս պիտի կազմէ՞ն, թէ՞ առանձին պիտի հրատարակուին: Ես կը խորհիմ, թէ պէտք է հրատարակել բոլոր արխիւային վաւերագիրները, օտար լեզուով եղածները հայերէնի ալ թարգմանելով, առանձին հատորներով: Առատ միտք կայ Անգլ-Կապոյտ գիրքերու եւ ֆրանսիական, գերմանական, աստորական եւ իտալական պաշտօնական հրատարակութեանց մէջ: Այս մասին ռեւէ առաջադրութիւն կա՞յ արդեօք Հայաստանի մէջ:

Ես յոյս չունիմ, տարիքին բերմամբ, Հայ կուսակցութիւններու պատմութիւնը եւ անոնց գործունէութիւնը գրելու ժամանակ ունենալու, սակայն եթէ ողջ մնամ, մտադիր եմ զանազան շրջաններու վրայ խօսիլ մասնաւոր հատորներով, որոնք չեն գիտեր թէ պիտի կարենա՞մ տպագրել:

Ես խիղճիս վրայ բեռ մը ունիմ, որմէ ալ կուզեմ թեթեւալ: Ձեզի այցելած օրս չար դիպուածով մը հոն ծանօթացայ վանցի հայրենակիցի մը, որուն անունը դժբախտաբար միտքս չկրցայ պահել եւ կը ցաւիմ որ զինքն վշտացուցի կարծեմ: Եթէ ինձի դէմ ցաւած է, բարեւներս հաղորդեցէք եւ ըսէք, որ կը խնդրեմ որ ռիա չպահէ ինձի դէմ, վասնզի վանցիներու ատելութենէն կը վախճամ:

Վստահ կրնայ ըլլալ, որ զինքն բնաւ վիարուրել չէի ուզեր, եւ եթէ վիրաւորուեցաւ, ես չեմ յանցաւորը: Եթէ այդ պարունը բոլոր վանցիներու՝ հայ, քիւրտ եւ թուրք անխտիր, ինքն ալ չունենար այն մտայնութիւնը, թէ աշխարհի մէջ Վան քաղաքէն աւելի գեղեցիկ քաղաք եւ մարդոց մէջ վանցիներէն աւելի լաւ մարդ գտնել անկարելի է եւ ինձէ այդ մասին վկայութիւն մը կորզէ:

... Դժբախտաբար հակառակը պատահեցաւ եւ այդ խորոտիկը զիս փորձեց եւ արդիւնքը մպաստաւոր չեղաւ կարծեմ ո՛չ Վանին եւ ո՛չ վանցիին:

Թող մոռնայ այդ միջադէպը: Վստահ թող ըլլայ, որ ես կը սիրեմ վանցիներու մի քանի առանձնայատկութիւնները, որքան որ ալ գէշ բաներ ալ ունենան:

Սիրով եւ յարգանքով

Ջերդ Ա. Ա.

«Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, Ա. Ալպոյաճյանի ֆոնդ, թղթ. № 50, փաթ. 66/3402 (պատմական կնշենք միայն թղթապանակի և վավերագրի տվյալները):»

Վավերագիր № 2

Գահիրէ 30 մայիսի 1959

Յարգոյ

Պր. Մկրտիչ Ներսէսեան

Գլխաւոր խմբագիր «Պատմա-բանասիրական հանդէս»:

Այսօր բօսթի կը յանձնեմ գրութիւն մը «Սպանիա եւ Հայաստան» խորագրով: Չեմ գիտեր,

թէ Զեզի գոհացում կուտա՞յ: Քանի մը շաբաթ ետքը, պիտի դրկեմ ուրիշ գրութիւն մը, արեւմտեան հայոց մէջ բարձրագոյն վարժարան հաստատելու ձեռնարկներու մասին:

Առայժմ ասկէ աւելին ըսելու վիճակին մէջ չեմ, վասնզի անցեալ տարիէ ստանձնած յանձնարարութիւններ ունիմ, որոնք հազիւ մինչեւ աշուն կրնամ լրացնել:

Երբ զանոնք կատարեմ, այն ատեն աւելի լայն ժամանակ կրնամ ունենալ:

Այս միջոցիս երկու հատորներու տպագրութեան գործովն ալ զբաղելու պարտաւորած եմ:

Եթէ հրատարակուին դրկուած գրութիւններս, կը խնդրեմ որ զանոնք պարունակող թիւերէն մէկ օրինակ անջատ դրկելու շնորհ ընէք:

Կանխայայտ շնորհակալութիւններով

(Թղթ. № 50, վավ. № 66/3404)

Վավերագիր № 3

30 հունվարի 1959 թ.

Մեծարգո ար. Արշակ Ալպոյաճյան

Ստացանք Ձեր 20 դեկտ. թվակիր նամակը: Ներփակ կգտնեք Մալաթիա քաղաքում և շրջակայքում գրված ձեռագրերի հիշատակարանների արտագրությունները: Ինչ վերաբերում է Մալաթիայի մոտի Ձեր հիշած երկու գյուղերին, մենք կրկին մայեցիք մեր բոլոր ձեռագրերի ցանկը, սակայն ոչինչ հնարավոր չեղավ գտնել, բացի Կարկառ քաղաքում գրված մի ձեռագրից և որը լրիվ վստահ չենք, թե Մալաթիայի մոտի Կարկառն է, թե՞ Վանի շրջանին: Համեմայն դեպս նրա հիշատակարանն էլ ուղարկում ենք Ձեզ (ձեռ. № 3078):

Ի սրտե ցանկանում ենք Ձեզ քաջատղջություն և երկար կյանք, շարունակելու համար Ձեր հայագիտական ծավալուն և օգտակար գործունեությունը: Մենք ուրախությամբ պատրաստ ենք պատասխանելու Ձեր նորանոր հարցերին:

Ծատ ուրախ կլինեիք, եթե Ձեր նախորդ հրատարակություններից և լույս ընծայելիք գործերից մեկական օրինակ ուղարկեիք մեր Ձեռագրատան գրադարանին:

Մեր հասցեն՝

Խորին հարգանքներով

Լ. Խաչիկյան

Մատենադարանի դիրեկտոր՝

Մատենադարան-Ձեռագրատուն Լ. Խաչիկյան

Գլխավոր մատենագետ՝

Ս. Քոլանջյան

(Թղթ. № 50, վավ. № 66/3382)

Վավերագիր № 4

Յարգելի
Տիար Լ. Խաչիկեան
Մատենադարանի Դիրեկտոր եւ
Տիար Ա. Քոլանճեան
Գլխաւոր մատենագէտ
Երեւան

Ստացած եմ Ձեր 17 յունիս թուակիր հեռագիրը եւ 15 յուլիս թուակիր նամակը:

Մեծապէս շնորհակալ եմ իմ ծննդեան 80-ամեակիս առթիւ Ձեր ըրած շնորհատրութեանց եւ բարեմաղթութեանց համար, որ զիս երախտապարտ կը թողուն: Դժբախդաբար չեմ կրցած ժամանակին պատասխանել եւ շնորհակալութիւններս յայտնել Ձեզի անձնական տկարութեան հետեւանօք բժշկական խորհուրդով ժամանակի մը համար պարտաւորուած ըլլալով հեռանալու բնակավայրէս եւ օդափոխութեան եւ հանգստի համար ծովեզերք փոխադրուիլ:

Հիմա հազիւ կազդուրուած եմ եւ վերսկսած եմ աշխատել, եւ առաջին առթիւ իմ այս յապաղած պարտականութիւնս կը կատարեմ, սրտագին զգացումներով փոխադարձ մաղթելով ձեզ երկար կեանք եւ արեւշատութիւն՝

Խորին յարգանքք եւ երախտագիտութեամբ՝

Ա. Ա.

Յ. Գ. Ձեր 15 յուլիս թուակիր նամակին մէջ յայտնած փափաքը նկատի ունիմ եւ Ձեզի պիտի զոհացունեմ աւելիով, սակայն մի քիչ համբերատար պիտի լինեք: Ձեռնարկ մը պիտի կատարեմ գիրքերու փոխադրութեան համար, տեղոյս Խորհրդային Միութեան դեսպանատան ենթակայ Արտասահմանի կապի ընկերակցութեան մօտ: Եթէ յաջողիմ լաւ, իսկ եթէ այս ձեռնարկը չյաջողի, վստահ եղէք, որ պիտի աշխատիմ որչափ որ ինձի համար ծանր ըլլայ թղթատարական ծախքը, ոեւէ կերպով հայթայթել եւ դրկել Ձեր ուզած գիրքերը: Իմ գիրքերէս Ձեր մօտ պակասներուն ցանկը ուղարկեցէք, որ եթէ յաջողի իմ ձեռնարկս, մէկ անգամէն ուղարկեմ:

(Թղթ. № 50, վավ. № 66/3574)

Վավերագիր № 5

Գահիրէ, 27 յունիս 1961

Մեծայարգ տիար Լ. Խաչիկեան
Տնօրէն «Մատենադարան»-ի
Երեւան

Ստացած եմ Ձեր 5 մայիսի նամակը: Մեծապէս շնորհակալ եմ Մատենադարանի № 4618 ձեռագրին մասին տրուած տեղեկութիւններուն համար:

Նոյնպէս շնորհակալութեամբ ստացած եմ «Գիտական միութեան Ժողովածու»-ներու

1941 և 1950-ի երկու գիրքերը, որոնք «Բանբեր Մատենադարանի» հատորներում առաջին երկուքն կը համարուին:

Իսկ չափազանց երախտապարտ եմ Ձեր պատրաստակամության համար, որ ցույց կուտաք զիս հետաքրքրող հարցերու մասին հարկ եղած աջակցությունը ընծայելու:

Քաջալերուած Ձեր ազնուեցնէն, այսօր կը համարձակիմ ներկայացնել իրարու յարակից երկու հարցումներ, քանի որ Հայաստանի քառասնամեակին առթիւ հրաւերը ուշ հասած ըլլալով, հնարատր չեղաւ ինձի մայիս 7-ին Երեւան հասնիլ եւ առիթը օգտագործելով 3-4 շաբաթներ պրպտումներ կատարել ձեռագիր եւ տպագիր գիրքերու մէջ, զիս հետաքրքրող մի քանի նիւթերու համար:

Այդ պարագային ոչ ոքի նեղութիւն պատճառելու պէտք պիտի ունենայի, բայց հակառակ կամքիս եւ ամէն դժուարութեան յանձն առնելու յօժարութիւնս, կարելի չեղաւ զալ Երեւան եւ հարկադրուած եմ Ձեզի զբաղեցնել, հետեւեալ հարցերով:

Ա.

Ըստ Չամչեանի, Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքութիւնը հաստատուած է 1461-ին, որով այս տարի հինգհարիւրամեակն է:

Գուցէ գաղափարական տեսակետէ Հայաստանի գիտնականներուն համար կարեւոր չնկատուի, սակայն արեւմտահայոց համար ամենակարեւոր հիմնարկութիւն մը եղած է Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը, ժե-ի դարերու պահանջներուն եւ իսլամկրօնքի պարտադրութեանց համաձայն ստեղծուած, հանդիսանալով թրքահայոց քաղաքային իրաւունքներու իրաւատէրը եւ ղեկավարութիւնը համայնքային վարչութիւնը եւ կրթական ու մշակութային զարգացման սատար հիմնարկութիւն մը:

Այս պատճառով արեւմտահայ շրջանակներու մէջ կը խորհուի յիշատակել այս հինգհարիւրամեակը, թէեւ այսօր թուրքերը Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան իշխանութեան վերջին ստուերն ալ անհամդորժելի նկատելով, զայն զրկած են իր բոլոր իրաւունքներէն եւ իրականին մէջ ջնջած:

Եթէ Կ. Պոլսի մէջ մտածուած այս ձեռնարկը չիրագործուի իսկ, իմ տեսութեամբս, կ'արժէ ուշագրաւ դեր կատարող այս իշխանութեան հինգհարիւրամեայ կեանքին վրայ ակնարկ մը նետել:

Ուստի անյիշատակ չանցնելու համար կ'աշխատիմ մշակել մի քանի նիւթեր Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան հետ կապուած:

Առաջին հարցն է. ճշդել անոր հիմնադրութեան թուականը, որ Չամչեան 1461-ին կը նշանակէ: Ասիկա որքա՞ն ճիշդ է եւ վավերական:

Այս մասին բացի Չամչեանի Հայոց պատմութենէն ուրիշ ոչ մէկ աղբիւր գոյութիւն ունի:

Յաջորդ ժամանակամիջոցին բոլոր գրողները անխտիր կրկնած են Չամչեանի ըսածները առանց ոեւէ մոր տեղեկութիւն անելցնել կարենալու:

Չամչեան ալ իր գրածին համար որոշ ոչ մէկ աղբիւր կը յիշէ, այլ միայն «յիշատակաբաններ» անորոշ բացատրութիւնը կը գործածէ:

Մինչեւ հիմա ոչ մէկ յիշատակարանի մէջ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան հաստատու-

թեան մասին ակնարկ մը գտնուած է:

Ո՞րք կէ տոնուած է այս տեղեկութիւնը: Որչափ զիտեմ, թուրք եւ օտարազգի պատմագիրէ տրուած տեղեկութիւն մը չկայ այս մասին:

Ձեր ժԷ. դարու ձեռագիրներու յիշատակարաններու հատորին մէջ հաւաքուած յիշատակարաններուն մէջ ալ չկայ ոեւէ ակնարկ այս մասին:

Հետաքրքիր եմ գիտնալու, թէ դուք այս մասին ունիք ոեւէ ուրիշ աղբիւր:

Գրուած էր, թէ ժԵ դարու յիշատակարաններու Գ մասը, որ պիտի պարունակէ 1480-1500 թուականներու յիշատակարանները, իբր յաւելուած պիտի ունենար կարգ մը յիշատակարաններ ժԵ դարու, որոնք նոր դրուած են:

Պատասխանդէի, որ իմացնէիք, թէ անոնց մէջ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան մասին յիշատակարաններ կա՞ն:

Բ.

Գիտուած է, որ 1461-էն ետք երկար ատեն Կ. Պոլսոյ հայոց հոգեւոր պետերը պատրիարք տիտղոսը չեն կրած:

Ո՛չ իրենք գործածուած են եւ ո՛չ ալ այն իրենց տրուած է հայերուն կողմէ, թէւ յիշուած է Կ. Պոլսոյ առաջնորդութիւնը իբր պատրիարքութիւն օսմանեան պետութեան կողմէ եւ ո՛չ հայ ազգին կողմէ:

Հնագոյն պատրիարք տիտղոսը յիշող ձեռագիրը ո՞րն է: Յովակիմի առաջին քանի մը յաջորդները պատրիկ կամ պատրիարք տիտղոսով չեն յիշուած:

Առաջին անգամ ո՞ր թուականին յիշատակարանի մէջ կը տեսնուի այդ կոչումը:

Գ.

1958-ին, երբ Հայաստանէն կը դառնայինք, Վիեննայի մէջ Հ. Ներսէս Ակիմեանը տեսնելու առիթ ունեցայ: Գիտէք, թէ ան Աղթամարի կաթողիկոսներու գաւազանագիրքը կազմած է, հիմնուած յիշատակարաններու վրայ: Իր Գահիրէ գտնուած ատեն ծանօթանալով, որ ես ունիմ ոչ միայն բարձրագոյն արժողութիւն այլ բազմաթիւ առաջնորդութեանց համար գաւազանագիրքեր եւ այլ տեղեկութիւններ, միշտ ինք կը պահանջէր որ այդ գործին վրայ աշխատիմ եւ շարունակել նիւթեր հաւաքել: Գիտեմ, թէ ասկէ յետոյ զայն լրացնելու հնարաւորութիւնը չկայ, կեանքիս մնացեալ կարճ մասին մէջ, բայց գոնէ անոնցմէ կարելորդներու մասին Ակիմեանի հատորին պէս զիրքեր կազմելու կարելիութիւնը կը տեսնեմ:

Այս տարուան համար կ'արժէ, օրինակի համար, հրատարակել Կ. Պոլսոյ պատրիարքներու գաւազանագիրքը, հիմնուած ձեռագիրներու յիշատակարաններու վրայ, վասնզի ապացուցուած իրողութիւն մըն է, թէ Չամչեանի կազմած Կ. Պոլսոյ պատրիարքներու գաւազանագիրքը բաւական հիմնական սրբագրութեանց կը կարօտի:

Հայաստանի մէջ չեմ կարծեր, որ յօժարին անոր տպագրութիւնը կատարելու, հետեւաբար պիտի դիմեմ Վիեննա: Եթէ Միսիթարեանք յօժարին, կրնամ յոյս դնել «Մատենադա-

րան»-ին եւ Ձեր վրայ, որ գտած յիշատակարաններէս դուրս ուրիշ յիշատակարաններ եթէ կան, պիտի տրամադրուին:

Ես առ այժմ պիտի գրեմ Վիեննա, Ակիմեանի եւ անոր կարծիքը պիտի ստանամ: Եթէ յանձն առնեն տպագրութիւնը, աշխատութիւնը 3-4 ամսուան մէջ պարաստել կարելի է:

Առանց այս ապահովութիւնը ստանալու, անելորդ է աշխատիլ, վասնզի յուսահատական բան է դիզել ձեռագիրներ, որոնք փճանալու դատապարտուած են:

Ասով հանդերձ համոզուած, թէ գաւազանագիրքերու պատրաստութիւնը մասնատրապէս Հայ գաղութներու պատմութեան համար ունի խիստ մեծ կարեւորութիւն, ես չեմ դադարած անոր համար աշխատելէ եւ կարգադրած եմ, որ իմ մահէս ետք հաւաքումը շարունակուի: Ասոր համար գտած եմ երիտասարդ մը, որ ընդունակութիւն եւ սէր ունի այս տեսակ գործի մը համար:

Ան յանձն առած է իմ տարիներէ ի վեր հաւաքած ճօթերս ստանալու եւ շարունակելու հաւաքումը, եւ առիթ եւ պատեհութիւն ներկայացած ատեն հրատարակել անոնցմէ մասեր:

Ասկէ զատ ուրիշ միջոց չունիմ, փրկելու համար այս աշխատութիւնը, որ թէեւ ոմանց համար խոցելի, բոլորովին անարժէք չէ եւ որուն համար յիսուն տարի աշխատած եմ:

Սպասելով Ձեր պատասխանին, կանքայայտ շնորհակալութիւններով
Խորին յարգանք՝

Ա. Ա.

Յ. Գ. Ուրախ եղայ Գահիրէի մէջ ծանօթանալով տիկին Լիմա Կարապետեանի, որ Ձեր եւ բրոֆ. Բաբգէն Առաքելեանի յանձնարարութեամբ զիս տեսնել ուզած էր ասկէ անցած ատեն: Ծնորհալի տիկինը, որ իր ամուսինին հետ կը գտնուէր 40-է աւելի անձերու խումբի մէջ, այս կարճ հանդիպման մէջ տուաւ կարգ մը տեղեկութիւններ:

Ձեր եւ բրոֆ. Բաբգէն Առաքելեանի յատուկ յանձնարարութեան համար շատ շնորհակալ եմ: Տիկին Կարապետեան եռանդուն եւ աշխոյժ, ինչպէս նաեւ արթուն եւ սրամիտ կին մը ըլլալ կը թուէր եւ խանդավառութիւն ունէր, ուստի կրնայ օգտակար ըլլալ: Ուրախ եղայ ծանօթանալով իրեն, եւ ուրախ պիտի ըլլայի, եթէ տեսնայի զայն Հայաստանի մէջ աշխատանքի մէջ: Յիշեցէք իրեն, ինչպէս նաեւ բրոֆ. Աշոտ Յովհաննիսեանի, սիրելի բրոֆ. Բաբգէն Առաքելեանի, Անասեանի, Ս. Քօլանճեանի, եւ այլոց իմ յարգանքներս եւ յաջողութեան մաղթանքներս:

Նոյն

(Թղթ. № 50, վավ. № 66/3507)

Վավերագիր № 6

26 հունվարի 1962

Մեծարգո և սիրելի ուսուցչապետ Արշակ Ալպոյաճյան.

Ձեր 27 հուլիսի 1961 թվակիր նամակին պատասխանում եմ այսքան մեծ ուշացումով, որովհետև հույս ունեի, որպէս զբոսաշրջիկ, այցելել Եգիպտոս և անձամբ պատասխանել Ձեզ՝ Ձեր հարցումներին: Այդ ճանապարհորդությունը հետաձգվեց, ուստի ներողություն

խնդրելով Ձեզ պատասխանին ուշացման համար, գրում եմ այս նամակը, խորապես ցավելով, որ ուշագրավ որևէ նորություն Ձեզ հետաքրքրող հարցի մասին չունեմ հաղորդելու:

Միանգամայն իրավացի եք Դուք, ցանկանալով որևէ կերպ հիշատակելու Կ. Պոլսի հայկական պատրիարքության հիմնադրման կեսհազարամյակը, որ ըստ Չամչյանի, լրացած պետք է լիներ 1961 թվականին:

Սակայն մեր Մատենադարանի ձեռագրերի հիշատակարաններում (ինչպես *հիշատակված*, այնպես էլ *հրատարակվելիք*) և ինձ հայտնի ձեռագիր կամ տպագիր մի այլ աղբյուրի մեջ չհաջողվեց գտնել որևէ վստահելի վկայություն, արժանահավատ փաստ՝ այդ թվականը հաստատելու համար: Նայեցինք նաև ԺԵ-ԺԶ դդ. Մատենադարանի բոլոր ձեռագրերի հիշատակարանները (ԺԶ դարի հիշատակարանները հրատարակության է պատրաստում մեր աշխատակից Ս. Լալաֆարյանը), գտնելու համար «պատրիարք» կամ «պատրիկ» տիտղոսը փաստող որևէ վկայություն: Ցավոք, այդպիսին չգտանք:

Մատենադարանի № 6010 ձեռագրի վերջին կազմող Աստվածատուրը 1574 թվականի մի հիշատակարանում գրում է. «... վերստին ետուր նորոգել զյոյժ ծերացեալ Մաշթոցս, ի թվականին Ռ և ԻԳ, յուլիսի Բ. ի դուռն Սուրբ Սարգիս զաւրավարին և որդւոյն իւրոյ Մարտիրոսի, ի հայրապետութեան մեծահանդես մայրաքաղաքի Կոստանդինուպոլսի՝ տէր Յովհաննէս արհեպիսկոպոսին» (էջ 77ա-77բ):

Ձեր մտադրությունը հայ եկեղեցու բարձրագույն աթոռների և առաջնորդությունների ստուգապատում Գավազանագրքեր կազմելու մասին, ըստ ամենայնի, զնահատելի է: Այդ գավազանագրքերը, բացի իրենց անմիջական դերից, մեծապես օգտակար կլինեն ժամանակագրական այլ և այլ հարցեր պարզելու համար: Համոզված եմ, որ որևէ մեկը, բացի Ձեզնից, չպիտի կարողանա հաջողությամբ ի կատար ածել այդքան աշխատատար ու դժվարին գործ: Ուստի, խոստանում եմ անձամբ իմ և Մատենադարանի այլ աշխատակիցների անշահախնդիր օգնությունը Ձեզ, Ձեր գործին նպաստող ու դեռևս անտիպ նյութեր հավաքելու և Ձեզ առաքելու գործում:

Խնդրում եմ ուստի, հայտնել, թե ինչով կարող եմք օգտակար լինել Ձեզ:

Հուսով եմք, որ Դուք ստացել եք արդեն Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութեան» գիտական հրատարակությունը, որ ուղարկել եմք Ձեզ մի-երկու ամիս առաջ: Մի քանի օրից հետո կուղարկենք «Հայկական ՍՍՌ Ատլասը», որ հրատարակված է գիտական բարձր որակով ու պարունակում է նաև պատմական քարտեզներ:

Մենք կարող ենք Ձեզ ուղարկել Երևանում լույս տեսնող հայագիտական բոլոր կարևոր հրատարակությունները, բայց կարծում ենք, որ Դուք ստանում եք դրանք ԱՕԿՍ-ի միջոցով: Խնդրում եմ ուստի հայտնել, թե ինչ գրքերի պակաս ունեք, որպեսզի մենք լրացնենք Ձեր գրադարանը:

Խորին հարգանքներով,

Մատենադարանի տնօրեն՝

Լ. Խաչիկյան

Թղթ. № 50, վավ. № 67/13)

Վավերագիր № 7

27 Փետրուար 1962

Մեծայարգ Տօքթ. Լ. Խաչիկեան
Տնօրէն Մատենադարանի հին ձեռագրերի
Գիտա-հետազոտական Ինստիտուտի,
Երեւան

Սիրելի եւ յարգելի բարեկամս.

Ստացալ Ձեր 26 յունուար 1962 թուականով նամակը, որուն համար սրտագին շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ:

Նախ կը շնորհաւորեմ Ձեր նոր տիտղոսը, արժանի վարձատրութիւնը Ձեր ժրաջան աշխատութիւններուն:

Ձեր նամակին մէջ ցաւով կարդացի, թէ Ձեր իբր զօսաշրջիկ Եգիպտոս այցելութիւնը յետաձգուած է: Ծառ գեղեցիկ առիթ մը պիտի ըլլար Ձեր Եգիպտոս գալը, որովհետեւ կրնայինք կարգադրութիւններ ընել փոխադարձ համաձայնութեամբ կարգ մը աշխատութիւններու պատրաստութեան եւ միջոցներ խորհիլ, որ ես օգտուիմ Ձեր բարեցամակութիւնէն, որ ցոյց կուտաք իմ աշխատութիւններու լրացման եւ կատարելութեան համար, եւ փոխադարձաբար՝ եթէ ես ալ կրնամ օգտակար ըլլալ Ձեզի:

Ասոր համար ինքզինքս մեծապէս երախտապարտ կ'զգամ:

Ամէն պարագայն մէջ ջերմապէս կը փափաքիմ որ, եթէ ծրագրուած այցելութիւնը գործադրուի, Ձեր ժամանումէն առաջ իմացնէք Ձեր հոս հանելու գէթ մօտալուտ թուականը: Որչափ կարելի է Ձեր հոս մնալու ժամանակամիջոցը, ինչպէս ոմանք կ'ընեն, մէկ-երկու օրուան մէջ չսահմանափակէք եւ քիչ մը աւելի ժամանակ տրամադրէք, որպէսզի ժամանակ ունենանք լայնօրէն խորհրդակցելու:

Նոյնիսկ եթէ պատիւ ընէք մեր տունը օթեանիլ՝ մեծ հաճոյք պիտի պատճառէք ինծի, եւ ես մեծ պատիւ մը պիտի համարեմ մեր խրճիթին մէջ Ձեզի հիւրընկալելով:

Ընկ. Ե. Թոփեանի հետ քանի մը օրեր առաջ Ձեր մասին խօսած էինք, երբ հետեւեալ օրը ստացալ Ձեր նամակը, որուն համար մեծապէս շնորհակալ եմ:

Մասնաւորապէս Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան հաստատութեան մասին տեղեկութիւններու պակասը զգալի է, սակայն յուսացի, որ թերեւս նորութիւններ կը գտնուին Ձեր մօտ: Դժբախտաբար, ինչպէս դիտել կուտաք, նոր լուսաբանութիւններ եւ ծանօթութիւններ կարելի չէ եղած գտնել: Հետեւաբար խղճի անդորրութեամբ կրնամ գրել, թէ շատ ուրոշ չէ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական հաստատութիւնը:

Ամէն պարագայի մէջ, Պատրիարքութեան հաստատութեան անորոշ ըլլալու իրականութիւն մըն է, որ վստահութեամբ կրնամ ըսել:

Գալով Հայ Բարձրագոյն Աթոռներու եւ Առաջնորդութիւններու գաւազանագիրքերու կազմութեան, ինչպէս նաեւ թեմագրութեան (այսինքն առաջնորդութեան տարածութեան փոփոխութեանց) մասին իմ աշխատութիւնս շատ վաղուց ձեռնարկուած աշխատութիւն

մըն է: 1899-1900 թուականներէն սկսեալ:

Մեր շուրջը ել աշխարհի ամէն կողմը ապրող մեծ ու փոքր պէպէքներուն պէս, որոնք, թղթատարական դրօշմաթուղթ կը հաւաքեն, ես ալ աշխատած եմ կաթողիկոսներու, պատրիարքներու եւ առաջնորդներու անունները հաւաքել, իրենց պաշտօնավարութեան թուականներով եւ գործերով:

Այսպէս, 60 տարիէն աւելի ժամանակաշրջան մը ամէն օր ձեռքս եղած է այս գործը, որուն մասին Ջեր սրտապնդիչ տողերը ինծի հաւատք ներշնչեցին որ, բոլորովին անպէտք գործ մը չէ իմ աշխատանքս, եւ ես սխալ մը չեմ ըրած այդ հաւաքումը ընելով, մասնատրապէս գաղթականութեան պատմութեան համար, նկատելով որ, իւրաքանչիւր հայ գաղութին առաջին գործերէն մին եղած է եկեղեցի մը կառուցանել:

Այս աշխատութեան թեմագրական մասին մէկ համաօտոտութիւնը ժամանակին, Օրմանեան Պատրիարքի հաւանութեամբ եւ քաջալերութեամբ հրատարակուեցաւ Պոլսոյ Ազգ. Հիւանդանոցի 1908-ի Ընդարձակ օրացոյցին մէջ (էջ 265-354) եւ բաւական ուշադրութիւն գրաւեց Արեւմտահայ Մամուլին մէջ (այն ժամանակ չէինք կրնար հետեւիլ Արեւելահայ Մամուլին, Համիտեան թէժիմին պատճառով:

Գալով գաւազանագիրքներուն

1. - Էջմիածնայ Կաթողիկոսութեան,

2. - Կիլիկիոյ

3. - Ադուանից

4. - Երուսաղէմի Պատրիարքութեան,

5. - Կ. Պոլսոյ գաւազանագիրքերը, որոնք կազմուած են, սակայն ամէնքն ալ վերաքննութեան կը կարօտին, բացի Աղթամարի Կաթողիկոսութեան Գաւազանագիրքէն, որ պատրաստած է Ներսէս Վրդ. Ակինեան, յիշատակարաններով եւ վաւերագրերով, տալով իւրաքանչիւր կաթողիկոսի պաշտօնավարութիւնը:

Այս ձեւով պէտք է պատրաստուին միւս աթոռներուն գաւազանագիրքերը: Իսկ Առաջնորդութիւններէն պատրաստ ունիմ.

1. Ճանիկի,

2. Արմաշի,

3. Նիկոմիդիոյ,

4. Պանտրմայի,

5. Կոստինայի (Քէօթափիս),

6. Տրապիզոնի կամ Պոնտոսի,

7. Կիպրոսի,

8. Ատա-Բազարի,

9. Իզմիրի,

10. Երուսաղէմի Պոլսոյ Փոխանորդութեան,

11. Ս. Յովակիմ Աննայի Վանքին (Թոգատ),

12. Ս. Առաքելոց Վանքի Վանահայրութեան (Մուշ),

13. Կեսարիոյ Ս. Կարապետի եւ Քաղաքի առաջնորդութեան

14. Պրուսիայի,

15. Կեսարիոյ Ս. Դանիէլի վանահայրութեան,
16. Ռոտոսթոյի կամ Թէքիրտաղի,
17. Կարնոյ (Էրզրում),
18. Էտիրնէի (Ադրիանապոլիս),
19. Եզիպտոսի,
20. Էնկիրիոյ (Գաղատիա),
21. Մալաթիոյ,
22. Կիւրիմի,
23. Եղեսիոյ,
24. Զէյթունի,
25. Մարաշի,
26. Այնթապի,
27. Խարբերդի,
28. Թոգատի,
29. Ամասիոյ (Մարզում),
30. Կեսարիոյ Ս. Գր. վանք (Նիրզէ),

առաջնորդութեանց գաւազանագիրքերը, լրացեալ եւ բազմաթիւ ուրիշ առաջնորդութիւններու գաւազանագիրքերը, մեծ մասամբ շարաւայարեալ:

Ասոնք բոլորն ալ ամբողջ իմ աշխատութիւններս չեն: Անոնց մէջ կա մաս մը, որ ուրիշներ պատրաստած են, սակայն երբեմն իմ կողմէ յաւելումներով ճոխացած են, եւ պէտք է ընդհանուր միօրինակ ձեւի մը վերածուին, Ակինեանի դրութեամբ: Բայց չեմ գիտեր, թէ ասոնք եւ իր յաջորդները ո՞ւր եւ ե՞րբ պիտի հրատարակուին, եւ արդեօ՞ք պիտի ապրին:

Սփիւղքի մէջ այս տեսակ գործի մը դրամ յատկացնող ոչ ոք կայ եւ ես անձնապէս երբեք չեմ համարձակիր այդ տեսակ դիմում մը ընելու, վասնզի վստահ եմ, որ պիտի մերժուին:

Հայաստանի հիմնարկներն ալ տեսնելիք այնքան գործ ունին որ, իրենց շրջանակի մարդոց նախապատուութիւն պիտի տան եւ զիս՝ Եզիպտոսի մէջ ապրող ծերունիին վրայ բնաւ չեմ յուսար որ մտածեն: Անոր համար շատ յոյս չունիմ, որ, օր մը, տպուած կրնամ տեսնել իմ աւելի քան 60 տարիներու մտերիմ թողութեան: Բայց որպէսզի չփճանայ աշխատանքը, յոսս դրած եմ երիտասարդ բարեկամի մը վրայ, որ այս տեսակ աշխատանքներու ճաշակը ունի: Որոշած եմ այդ երիտասարդ բարեկամիս թողուլ բոլոր հաւաքած նօթերս, յանձնարարելով որ շարունակէ այս գործը, որքան որ կրնայ:

Խանդավառութեամբ կ'ողջունեմ Ձեզի պէս արժանատր գիտունի մը եւ իր աշխատակիցներուն անշահախնդիր օգնութիւնը, բայց որպէսզի անօգուտ աշխատութիւն մը չհարկադեմ Ձեզի, կ'ուզէի գիտնալ, թէ Մատենադարանը ունի՞՞ զանազան քաղաքներու մէջ գրուած ձեռագիրներու ցուցակները: Այդ պարագային, իւրաքանչիւր Աթոռի համար կազմուած գաւազանագիրքերուն համար ինծի ծանօթ ձեռագիրները կը հաղորդեմ եւ իմ չունեցածներս կը հաղորդէք: Այդ պարագային իմ ալ Ձեր ալ գործը կը դիւրանայ:

Յետոյ, հնարաւորութեան սահմանին մէջ, ծանօթ բոլոր յիշատակարաններու մէջ գաւազանագիրքերու կատարելութեան նպատակով տեղեկութիւնները ունենալու համար գոնէ հնարաւորութեան սահմանին մէջ պէտք է տեսնել ձեռագիրները: Կ'ուզէի գիտնալ թէ Վե-

մետիկի, Նոր Զուղայի եւ Երուսաղէմի դեռ անտիպ յիշատակարաններու պատճենները (լուսանկար կամ ձեռագիր) կարելի եղած է հաւաքել Ձեր մօտ: Այս մասին կ'ուզեի տեղեկութիւն ունենալ, որպէսզի ըստ այնմ միջոցներ մտածուի՝ որքան կարելի է անթերի ընելու համար այս գործը: Ասոնք սակայն երկրորդական հարցեր են, որոնք կարելի է կերպով մը կարգադրել, Մատենադարանին միջոցաւ:

Դժուարագոյն խնդիրը տպագրութեան հարցն է, որ ես չեմ կրնար կատարել եւ ասոր համար է, որ բոլոր ժամանակս չեմ յատկացներ այս գործին, այլ որքան որ կրնամ:

Եթէ տպագրութիւնը ապահովված ըլլար, գոնէ 20-25 Աթոռներու զաւազանագիրքերը ամենակարճ ժամանակի մէջ հրատարակել կարելի է:

Ամէն պարագայի մէջ պիտի չմոռնամ Ձեր բարեացակամութիւնը եւ վեհանձն պատրաստակամութիւնը օգնութեան հասնելու համար ինծի:

Ձեր ձեռնոտութեամբ այս գործը կրնայ, եթէ ոչ անթերի, սակայն քիչ պակասով պատրաստուիլ, եւ ինծի համար մեծ ուրախութիւն մը եւ հրճումաք մը պիտի ըլլայ եթէ մեռնելէս առաջ, եթէ ոչ ամբողջութիւնը, գոնէ մէկ մասը տպագրուած տեսնել:

Կիրակոս Գանձակեցիի «Պատմութեան» գիտական հրատարակութիւնը շնորհակալութեամբ ստացած եմ եւ կարծեմ ուշադրութիւն չընելով, որ Ձեր կողմէ դրկուած է, այլ ինչպէս սովորաբար կ'ստանամ ԱՕՔՍ-էն, կարծելով նոյն Մարմնին հաղորդած եմ գիրքին ստացումը:

Իսկ այսօր Ձեր կողմէ ստացայ Ձեր մամակին մէջ յիշուած Աթլասը, որ իբրեւ աշխատութիւն եւ իբրեւ գեղեցիկ եւ յաջող տպագրութիւն՝ գերազանցապէս գնահատելի գործ մըն է: Մեծապէս շնորհակալ եմ, ինծի համար շատ կարեւոր աշխատութիւն մըն է, որուն յաճախ պիտի դիմեմ:

Սիրալիր զգացումներով եւ միշտ յարգանք՝

Ձերդ՝

ԱՐԾԱԿ ԱԼՂՕՅԱԺԵԱՆ

Թղթ. № 50, վավ. № 66/3544)

Վավերագիր № 8

Գահիրէ, 9 ապրիլի, 1962

Սիրելի եւ Մեծայարգ

Տոկթ. Լ. Խաչիկեան

Երեւան

Ստացաւ Ձեր 16 մարտ թուականով մամակը՝ ուրախ եմ, որ կը շահագրգռուիք եւ անօգուտ աշխատանք մը չէք նկատեր զաւազանագիրքերու պատրաստութիւնը, եւ շնորհակալ եմ, որ կը մտահոգուիք նաեւ անոնց հրատարակութեան հարցով:

Այս առթիւ հետաքրքրուած էք՝

1. Ծավալով

2. Հրատարակության ձևով:

Արդ այս երկու հիմնական հարցերու մասին կը փութամ պատասխանել՝

Ա. Ծավալի հարց: Բացարձակապէս անկարելի է ճշդել թէ ի՞նչ ծավալ պիտի ունենայ ամբողջ գործը:

Դուք շատ լաւ գիտէք, թէ Ներսէս Ակինեանի *Աղթամարի գաւազանագիրքը* կոկիկ հատոր մը եղած է: Կարելորդ աթոռներու գաւազանագիրքերը կրնան այդպէս հատոր մը լեցնելու չափ ծավալ ունենալ, եւ մէկ մասը շատ պզտիկ ծավալ:

Իմ մտածութիւնս միշտ այն եղած է՝ ընդարձակները առանձին պրակներ կազմելով հրատարակուին եւ երկրորդական աթոռները 3-4 հատ միացնելով պրակ մը կազմեն:

Կը խորհէի, թէ անոնց յարմարագոյն տեղը պիտի ըլլար *Լ'շմիածին* ամսաթերթը, պայմանաւ, որ մաս մը առանձնատիպ ըլլան:

Հիմա դուք երկրորդ վայր մըն կապահովէք «Մատենադարանի բանքեր»-ը, որուն համար շնորհակալ եմ: Ձեի մտածեր այս կարելիութեան վրայ:

Բ. Հրատարակութեան ձեւ: Ես միշտ այն մտածութիւնը ունեցած եմ, որ անկարելի է բոլոր գաւազանագիրքերը մէկ անգամէն հրատարակել եւ միշտ մտածած եմ առանց որոշ կարգի մը, առանձին պրակներու մէջ հրատարակել մաս առ մաս: Եւ ասոր համար կը մտածէի, թէ *Լ'շմիածին* նորահաստատ տպարանը յարմարութիւններ կ'ընծայէր:

Հիմա որ հնարաւորութիւն կը տեսնուի՝ «Մատենադարանի բանքերի» մէջ ալ տպել, հրատարակել, կարելի է օգտուիլ ընծայուած այս պատենհութենէն:

Գալով Ձեր փափաքին, որ Աղուանից կաթողիկոսութեամբ սկսուի այդ գաւազանագիրքերու շարքը, ես առարկութիւն ընելու իրաւունք չեմ տար ինքզինքս, եւ իմ կարելիս պիտի ընեմ ընդ առաջ երթալով ձեր փափաքին զայն պատրաստելու, սակայն իմ պատրաստած գաւազանագիրքերու մէջ առաջինն է ան, բայց կը կարծեմ թէ անիկա ամէնէն ծավալուններէն մէկը պիտի ըլլայ:

Ես ժամանակին արդէն իբրեւ նախափորձ հրատարակած եմ *Բիւզանդիոն* հայաթերթի մէջ կմախք մը Աղուանի կաթողիկոսութեան գաւազանագիրքին, բայց անկէ ետք հաւաքած եմ բազմաթիւ նիւթեր:

Անշուշտ, Ձեր ցոյց տուած ճոխ աղբիւրներն ալ օգտագործելով պիտի ուզէի, եթէ ոչ կատարեալ կամ անթերի, գէթ գոնէ ըստ բառականի լրիւ գաւազանագիրքը ունենալ Աղուանի կաթողիկոսութեան, միայն թէ պէտք չէ անապարել, վասնզի հիմա ձեռքիս տակ ունիմ մի քանի սկսուած եւ ասարտելու մօտ գործեր, որոնցմէ կը յուսամ ձերբազատուիլ ընթացիկ տարույս վերջերը, եւ բոլորովին նուիրուիլ այս գործին: Միեւնոյն ատեն Ձեր փափաքն ալ լրացնելու համար պիտի ձեռնարկեմ իմ Աղուանի կաթողիկոսութեան գաւազանագիրքին պատրաստութեանը:

Այս նպատակով ներփակ առանձին կը ներկայացնեմ այն բոլոր աղբիւրները, որոնք ես ունեցած եմ ձեռքի տակ եւ կը խնդրեմ որ հաճիք, ասոնցմէ դուրս, Ձեր տրամադրութեան տակ ունեցած աղբիւրներուն մէջ կաթողիկոսութեան մասին յիշատակութիւններ ունեցողներ ինծի մատնաւճէք, վասնզի ինչպէս ըսած եմ, կան սկզբնաղբիւրները, որոնք երբեք ձեռքի տակ չեմ ունեցած:

Եթե հաճիք Ձեր ձեռքի տակ ունեցած պաշտօնեաներէն մին, մախընտրաբար Գօլան-
ճեանը, տալ ինծի աջակից, իմ հարցումներու պատասխանելու համար Ձեր թելադրու-
թիւններուն համաձայն, մեծապէս երախտապարտ կը մնամ:

Այս առթիւ յայտնելով իմ սրտագին երախտագիտութիւններս,

Մնամ խորին յարգանք՝

Ա. Ա.

1. Մովսէս Կաղանկատուացի
2. Ստեփան Ռպէլեան
3. Աճառեան անձնանուանց բառարան, Ա. Բ. Գ. Դ. հատորներ
4. Ազգապատում
5. Չամչեան
6. Կիրակոս Գանձակեցի
7. Սամուէլ Անեցի
8. Թովմա Մեծփեցի
9. Տաշեան Մայր-ցուցակ
10. Մ. Բարխուտարեան Աղուանից երկիր եւ դրացիք
11. Թօփչեան ցուցակ
12. Նօտարք
13. Սիսական (Ալիշան)
14. Վասպուրականի ձեռագրաց ցուցակ
15. Դավրէժի
16. Գեղարքունիք (Մերոպ Սմբատեան)
17. Նկարագիր Ծամախի
18. Դիւան Հայոց պատմութեան

(Թղթ. № 50, վավ. № 67/16)

Գ. Մահարու և Ա. Ալպոյաճյանի մամակները

Վավերագիր № 9

Ծառ սիրելի Ալպոյաճյան

Մեծ շնորհակալությամբ ԱՌԲՍ-ի միջոցով ստացա Ձեր պարտապանաց հատորը: Պարտապանաց (թե՞ պարտապանա՞ծ...) ասել կուզիմ, վիթխարի, աժդահա՜ հեղինակի մնան՝ հատորը: Մաշալա, հազար տարի կյանք՝ որից հետո անմահություն...

Գրեթե բոլորը շարժվեցին, տվին իրենց հուշարձանները, բացի մեր վանեցիներից: Չի՞ կարելի մի 15-20 տարով ժամանակավորապես վանեցի մկտրվես և մտես սա «Պատմություն վանեցի Հայոց» վանապատումի վրա...

2009

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Գ 197

Սեղմում եմ, (շա՛տ ամոր) Ձեր կարող և ազնիվ ձեռքը, ցանկանում եմ այն, ինչ որ ըսի, ու հազար տարվա կյանք ու անմահություն:

Ծա՛տ ապրե՛ս, մեր պատմական և պատվական Ալպոյաճան:

Հիացմունքով և սիրով քույդ՝ Գուրգեն Մահարի

1 փետ. 1961 թ.

քաղաքամայր Երևան

(Թղթ. № 53, վավ. № 66/3474)

Վավերագիր № 10

11 ապրիլ 1961

Սիրելի Գուրգեն Մահարի

քաղաքամայր Երևան

Ստացած եմ Ձեր

1 փետր. թանկանով գիր օրհնության և խրախուսանաց, և Ձեր ձեռքը կը սեղմեմ շնորհակալությամբ շատ ամուր:

Դուք գուցե միակ վանեցի հայն էք, որ կը տեսնիմ թե կը հանդուրժեք դրախտավայր Վանի պատմությունը գրած տեսնելու ոչ վանեցի հեթանոս հայու մը կողմը:

Չիմանամ վանեցիք՝ խաչը կը հանեն: Վանեցիքն չհանդուրժեցան, որ իր վրայ խոսող նոյնիսկ եթե գովեստով մը չըլլայ:

Այս ինքնաբավությունը և ... հատկության իր է մը նկատելու և գերազանց հայ ըլլալու յաակնությունը կարծեմ թե վանեցիներդ իրենց շուրջը վանողականություն մը ստեղծելու պատճառներէն մէկը եղած է: Սակայն չմոռնամ ըսելու, թե ես վանեցիները կը սիրեմ **իր** պակաս կողմերով իսկ և յարգանք ունեմ իրենց առանձնայատուկ նկարագրին համար: Իրենց ծագումը իսկ պերճախոս փաստ մըն է, թե սովորական հայուն բավական կը զանազանուի:

Ծատ ախորժով և մեծ գնահատությամբ կը կարդամ Ձեր «Ազգային ջոջերը» որը շատերը պիտի փափագէին որ երկարէր:

Ձեզի մաղթելով արեւշատութիւ և յաջողութիւններ սրտագին զգացումներով և մեծ գնահատությամբ:

Ա. Ա.

(Թղթ. № 530, վավ. № 66/3485)

Վավերագիր № 11

Ծատ սիրելի և մեծ բարեկամ

Արշակ Ալպոյաճյանին.

Կահիրե

Ստացա Ձեր սույն թվի ապրիլի 11-ի նամակը և խիստ ուրախացա: Նամակիդ ջերմության և սրտամոտության համար մեծ շնորհակալություն:

Վանեցիների մասին Ձեր դիտողություններն ու դատողությունները շատ աղվոր գտա, սրամիտ և զվարճալի: Նկատի պիտի առնես, որ վանեցիները միատարր չեն, ութհարյուրական թվականների վերջերին այստեղ գոյություն է ունեցել պողոտյան և անցողոսան թևեր, երևի ես անցողոսան ճյուղին կպատկանեմ, թեև ծնվել եմ 1903 թվին... ասոր համար ալ համաձայն եմ, որ Վանի պատմական ուսումնասիրությունը գրվի թեկուզ ոչ վանեցու ձեռքով, միայն թե գրվի և գրվի մանավանդ հմտության այդ միջոցով, որ միայն Ձերն է և որը չի տրված ոչ մի վանեցու...

Պիտի հաղորդեմ բարեկամիս, որ դուք եք, որ Հայաստանը մեծ եռանդով և սիրով պատրաստվում է դիմավորելու 40-ամյա հոբելյանական տոներին: Հյուր է գալու ընկ. Խրուշչովը: Սփյուռքից էլ են գալու և շատ ուրախ կլինեն, որ դու էլ իջնեիր Երևանի օդանավակայանը: Անցյալ անգամ չկարողացա Ձեզի ըմբռնել ուզածիս չափ: Ափսոս: Այդ բացը լրացնելու է:

Այս տարի ձմեռ չունեցանք: Իսկ հիմա ծիրանիներն ու դեղձենիները ծաղկել են, ծաղկած դեղձենիների մման անկեղծ բարևներ Ձեզի, իմ մեծ, վաստակավոր, բազմավաստակ, մեծաքանքար բարեկամ, Արշակ Ալպոյանյան: Սեղմում եմ ազնիվ ձեռքդ:

Քո՝ Գուրգեն Մահարի

26 ապրիլի 1961

քաղաքամայր Երևան

Յ. Գ. - Ձեռագիրս կարո՞ղ ես կարդալ, կարծեմ քո կարդացած ուրարտական սեպագիր արձանագրություններն ավելի հեշտությամբ կկարդաս...

նույն

(Թղթ. № 53, վավ. № 66/3491)

Վավերագիր № 12

23 դեկտեմբերի 1961

Յարգելի և բազմահմուտ պատմաբան

Ակադեմիկոս Աշոտ Գ. Հովհաննիսյանին

Երևան

Արտասահմանյան լրագրության մեջ կարդացինք, թե Հայկական գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտը ձեռնարկած է «Հայ ժողովրդի պատմություն» բազմահատոր գրքի ստեղծման աշխատանքներուն: Եւ այս առթիւ հրատարակած է այդ գործի տպագիր պրոսպեկտը, 280 էջերէ բաղկացեալ:

Ժատ կը խնդրեմ, որ հաճիք այս պրոսպեկտէն *երկու օրինակ* դրկիլ, թերևս օգտակարութիւն մը կ'ունենայ անոր ստացումը:

Ձեր ազնուութեան յրկած եմ իմ Հայ գաղթականութեան պատմութեան Գ. հատորի Ա մասը և Կուտինահայոց ուշամատենանի հատորները, որ պիտի ստանաք Արտասահմանի կապի ընկերակցութեան միջոցաւ:

Կանխայայտ շնորհակալութիւններով՝ Ձերդ.

Ա. Ալպոյաճեան

(Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, Ա. Գ. Հովհաննիսյանի
ֆոնդ, թղթ. № 244²¹, վավ. 116):

Վավերագիր № 13

1962 հունվ. 7

Թանկագին բարեկամս Արշակ Ալպոյաճյան

Այս քարթի հետ մեկտեղ, փոստին հանձնեցի Ձեր խնդրած քոնսպեկտների երկու օրինակը: Այդ քոնսպեկտների շարադրանքին մի քանի տասնյակ հեղինակ են մասնակցել. ուսական առածն ասում է, թե յոթը դասակի մեծացրած մանկան աչքին մեկը կույր կ'լինի. այդպիսին է մաս այս քոնսպեկտը: Ներողամիտ աչքով քննադատեցեք, քանի որ հենց քննարկման համար էլ հրապարակվում է այդ գործը: Ըստ ուրախ պիտի լինեի, հայ պատմագրության հոյակապ նահապետիդ դիտողությունները կարդալու: Ջերմ ողջույններով Ձերդ՝ Աշոտ Հովհաննիսյան:

(Թղթ. № 50, վավ. № 66/3531)

Վավերագիր № 14

22 մարտի 1962

Բրոֆ. Աշոտ Գ. Յովհաննեսեան

Երեսան

Ստացած եմ 7 յունուար թուականով Ձեր բացիկը եւ երկու օրինակ Հայ ժողովրդի Պատմութեան Պրոսպեկտները:

Ծնորհակալութիւն այս առաքումին համար: Հոս բարեկամ մը ունիմ որ շատ շահագրգռուած է Հայոց պատմութեամբ: Ան էր որ, չեմ գիտեր ո՞ւր կարդալով այսպիսի ծրագրի մը գոյութիւնը, եկաւ խնդրել որ օրինակ մը ուզեմ իրեն համար: Ասոր համար էր, որ գրեցի Ձեզի: Հետաքրքրական է այս Պրոսպեկտը շատ մը տեսակետներով: Մեծ հետաքրքրութեամբ պիտի սպասեմ այս ծրագրին իրագործման: Միայն թէ չեմ գիտեր, թէ ողջ պիտի մնամ անոր լրացումը տեսնելու համար: Հաւաքական աշխատանքները դժուար է արագ առաջ տանիլ:

Ես չեմ համարձակիր ոեւէ դիտողութիւն ընել կամ ներկայացնել, վասն զի հեղինակաւոր անձերէ կը բաղկանայ այն հաւաքական Մարմինը որ ձեռնարկած է գործի: Միայն, ոչ թէ իբր դիտողութիւն, ունիմ մի քանի կարծիքներ, որոնք կը համարձակիմ հոս ներկայացնել, Ձեզի թողլով նկատի առնով կամ ոչ:

Ա. Պիտի խնդրեմ որ Հայոց պատմութիւնը գրուէր բացարձակապէս մաքուր հայերէնով, առանց օտար աղնատուած բառերու: Պրոսպեկտը շատ խճողուած էր օտար բառերով, առանց պէտք ըլլալու:

Բ. Տպագրութեան ատեն չափազանց ուշադիր ըլլալ Վարդապետութիւններով եւ տեսութիւններով չլեցնելու համար գործը, եւ կարելի եղածին չափ ըլլալ առարկայական եւ իրապաշտ: Վիճելի տեսութիւնները ներմուծելը պատմութեան մէջ պատճառ կրնայ ըլլալ մի քանի տարի ետք սրբագրութեանց հարկադրուելու:

Գ. Եօթը հատորներէ Ա-ը պէտք է հատկացուի Հայաստանի բնագրութեան եւ հայկա-

կան լեռնադաշտին բնութագրությանն ու աշխարհագրությանն եւ անոր՝ մեր պատմության վրայ ունեցած ազդեցության:

Դ. Պէտք է անջատել եւ զատ հատորի մէջ զետեղել բոլոր այն մասերը, որ կը պատկանին նախքան արդի հայ ազգին գոյութիւնը Հայաստանի մէջ ապրող ցեղերու եւ տոհմերու պատմության: Ինչ որ ալ ըլլայ, այդ պատմութիւնը մերն է եւ մերը չէ միանգամայն. հետեւաբար պէտք չէ իրարու խառնել:

Գործը ծրագրուած կամ առաջնորդուած այս ձեւին մէջ՝ շատ արժէքաւոր աշխատանք մը ըլլալ կը խոստանայ:

Ուշադրութիւնս գրաւեց կէտ մըն ալ, որ հոս կը ներկայացնեն:

Չէ ըսուած ոչ մէկ տեղ թէ աղբիւրներ ի՞նչ կերպով պիտի ներկայացուն: Անոնց համար պէտք է ընտրուի ընդհանուր, միօրինակ եւ դիւրահասկնալի եղանակ մը:

Ծառ պատասխանատու աշխատանք մըն է այս գործը: Կը մաղթեմ, որ, Հայկական ՍՍԻ Գիտութիւններու Ակադեմիայի պատմությանն ինստիտուտը կարողանայ յաջողութեամբ գլուխ հանել, Ջեր դեկավարությանն տակ:

Փոխադարձ ջերմ ողջուններով՝

Արշակ Ալպոյանեան

(Թղթ. № 50, վալ. № 66/3535)

Վավերագիր № 15

Բազմազօր Ակադեմիկոս

Տիար Աշոտ Հովհաննիսեանին

Երևան

Մեծ ուրախութեամբ ստացայ Ձեր 6 մարտի թուակիր նամակը:

Իմ գործը շատ բարեացակամութեամբ և ներողամտութեամբ կը դատեք: Հոս, այս անապատին մէջ, ուր կանոնաւոր մատենադարան մը իսկ գոյութիւն չունի, ես, իմ տկար ուժերովս, աւելին ընելու կարողութիւնը չունիմ, դժբախտաբար: Դուք արդէն ինձի դրկած էիք Ձեր անձնական ստորագրութեամբ «Դրուագներու» Բ հատորը, որ խոր հետաքրքրութեան պատճառ եղավ ինձի համար, վասնզի, զուգադիպաբար, նոյն օրերուն ստացայ նաև Իսրայէլ Օրիի մասին «արմատական» և քիչ մըն ալ ինքնահաւան վերնագրով Յ. Բիւրտեանի «Իսրայէլ Օրի» հատորը:

Հաւանորէն երկու հատորներուն միայնգամայն գրախոսական գրել փորձեմ, իրարու հետ համեմատելով մեկուն չափաւորութիւնը և միւսին անտեղի և խիզախ վճիռները:

Միայն չեմ կրնար ըսել, թէ երբ պիտի կարենամ հրատարակությանն տալ: Երբ հրատարակուի, Ձեզի կը հասցնեմ օրինակ մը:

Յայտնելով իմ մեծ հուզումը, Ձեր լուրջ աշխատությանն համար, սիրալիք զգացումներով՝ Ձերդ Արշակ Ալպոյանեան:

(Թղթ. № 244²¹, վալ. № 115)

Նրադարակության պարտաւրեց